

UOT 539. 12-17**HİQQS BOZONUN ÇEVRİLMƏ KANALLARI****S.Q.ABDULLAYEV, F.A.SADDİGH NİKJEH***Bakı Dövlət Universiteti**S.abdullayev@mail.ru*

Standart Model çərçivəsində Hiqqz bozonun bəzi çevrilmə kanallarına baxılmışdır: $H \Rightarrow f\bar{f}$, $H \Rightarrow ZZ^* \Rightarrow Zf\bar{f}$, $H \Rightarrow WW^* \Rightarrow Wf\bar{f}$ '. Çevrilmə ehtimalları üçün analitik ifadələr alınmış, ehtimalların Hiqqz bozonun kütləsindən asılılığı öyrənilmişdir.

Açar sözlər: Standart Model, Hiqqz bozon, Vaynberq parametri, sol və sağ rabitə sabitləri, spirallıq.

Son illərdə güclü, elektromaqnit və zəif qarşılıqlı təsirlərin vahid nəzəriyyəsi olan Vaynberq-Salam modeli (Standart Model-SM) böyük nailiyyətlər qazanmışdır [1,2]. Belə ki, təcrübələrdə zəif neytral cərəyanlar müşahidə edilmiş, aralıq $W^\pm$ - və Z^0 - bozonlar kəşf olunmuş və həmin modelin bir sıra digər müddəaları eksperimentlərdə təsdiqlənmişdir. $SU_C(3) \times SU_L(2) \times U_Y(1)$ simmetriya qrupuna əsaslanan SM -in mühüm müddəalarından biri də skalyar Hiqqz bozonun varlığını əvvəlcədən söyləməsidir. Aralıq $W^\pm$ – və Z^0 - bozonların kəşfindən sonra fiziklərin diqqəti məhz Hiqqz bozonun axtarışına yönəldilmişdi. Hiqqz bozonu aşkar etmək və onun fiziki xassələrini öyrənmək CERN-də yeni qurulan Böyük hadron kollayderinin (LHC) bir nömrəli problemi hesab edilirdi. Nəhayət, 2012-ci ildə müasir fizika üçün fundamental əhəmiyyət kəsb edən bir kəşfin baş verdiyi elan edildi. CERN-də ATLAS və CMS kollaborasiyaları tərəfindən aparılan eksperimentlərdə xassələri SM -in iddia etdiyi xassələrə oxşar olan bozon tapılmışdır [3,-5]. Yeni bozonun kütləsi təqribən 125 GeV tərtibindədir. Qeyd etmək lazımdır ki, proton-antiproton kollayderi Tevatronda (ABŞ, Fermi laboratoriyası) CDF qrupu tərəfindən aparılan təcrübələrdə də yeni bozonun varlığı aşkarlanmışdı [6-]. Hiqqz bozonun kəşfi ilə əlaqədar olaraq onun müxtəlif çevrilmə kanallarının nəzəri öyrənilməsi

mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Burada Hiqqz bozonun bəzi çevrilmə kanallarının ehtimalları hesablanmışdır.

1. $H \Rightarrow f + \bar{f}$ çevrilməsi

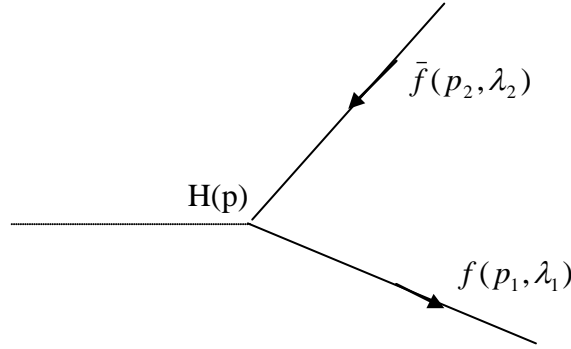
Hiqqz bozonun fermion-antifermion cütünə çevrilməsi

$$H \Rightarrow f + \bar{f} \quad (1)$$

prosesinin Feynman diaqramı 1-ci şəkildə təsvir edilmişdir (mötərizədə zərrəciklərin 4 – ölçülü impulsarı və spirallıqları göstərilmişdir). Diaqrama uyğun matris elementini yazmaq:

$$M(H \Rightarrow f\bar{f}) = \frac{m_f}{\eta} \bar{u}(p_1, \lambda_1) v(p_2, \lambda_2) \cdot H(p), \quad (2)$$

burada m_f - fermionun kütləsi, $\eta = (\sqrt{2}G_F)^{-1/2} = 246 GeV$ - Hiqqz bozon sahəsinin vakuüm qiyməti, G_F - zəif qarşılıqlı təsirlərin Fermi sabiti, $H(p)$ - Hiqqz bozonun

Şəkl. 1. $H \Rightarrow f\bar{f}$ prosesinin Feynman diaqramı

vahidə normalanmış dalğa funksiyasıdır.

Hiqqz bozonun çevrilməsi prosesində yaranan fermion-antifermion cütü ya sol, ya da sağ spiral hallarda ola bilər:

$$H \Rightarrow f_L + \bar{f}_L, \quad H \Rightarrow f_R + \bar{f}_R$$

Burada $f_L (\bar{f}_L)$ və $f_R (\bar{f}_R)$ - sol və sağ polyarizə olunmuş fermiondur (antifermiondur). Bu spiral proseslərin matris elementlərinin kvadratları bir-birinə bərabərdir (Hiqqz bozonun kütləsi çox böyük olduğundan fermionların kütləsini nəzərdən atmaq olar):

$$|M(H \Rightarrow f_L \bar{f}_L)|^2 = |M(H \Rightarrow f_R \bar{f}_R)|^2 = N_C \left(\frac{m_f}{\eta} \right)^2 Sp \left[\frac{1}{2} (1 \pm \gamma_5) \hat{p}_1 \cdot \frac{1}{2} (1 \mp \gamma_5) \hat{p}_2 \right] =$$

$$= 2N_C \left(\frac{m_p}{\eta} \right)^2 (p_1 \cdot p_2) \quad (3)$$

burada N_C - rəng vuruğudur (lepton cütü yarananda $N_C = 1$, kvark cütü yarananda isə $N_C = 3$ -dür). Kütlə mərkəzi sistemində ümumi matris elementinin kvadratı üçün alırıq:

$$|M(H \Rightarrow f_L \bar{f}_L)|^2 + |M(H \Rightarrow f_R \bar{f}_R)|^2 = 2N_C \left(\frac{m_f}{\eta} \right)^2 \cdot M_H^2, \quad (4)$$

M_H - Hiqqz bozonun kütləsidir.

$$\int d\phi = \frac{1}{(2\pi)^2} \int \frac{d\bar{p}_1}{2E_1} \cdot \frac{d\bar{p}_2}{2E_2} \delta(p - p_1 - p_2) = \frac{1}{8\pi} \quad (5)$$

son zərrəciklərin faza həcminə görə inteqrallananın aparıldığını göstərir. Beləliklə, Hiqqz bozonun fermion-antifermion cütünə çevrilməsinin eni fermionun kütləsinin kvadratı ilə mütənasibdir:

$$\Gamma(H \Rightarrow f\bar{f}) = N_C \cdot \frac{M_H}{8\pi\eta^2} \cdot m_f^2. \quad (6)$$

Hiqqz bozonun kütləsinin artması ilə onun fermion-antifermion cütünə çevrilməsinin ehtimalı da artır. Kütləsi $M_H = 125 GeV$ olan Hiqqz bozon əsasən $\tau^- \tau^+$ - lepton cütünə, $c\bar{c}$ - və $b\bar{b}$ -kvark cütlərinə çevrilə bilər, $M_H < 2m_t$ olduğundan $t\bar{t}$ - kvark cütünə çevrilməsi mümkün deyildir. Hiqqz bozonun $\tau^- \tau^+$ - lepton cütünə ($m_\tau = 1,78 GeV$) çevrilməsinin eni $0,25 MeV$, $H \Rightarrow c\bar{c}$ çevrilməsinin eni ($m_c = 1,5 GeV$) $0,06 MeV$ və $H \Rightarrow b\bar{b}$ çevrilməsinin ($m_b = 4,5 GeV$) eni isə $0,54 MeV$ - dir. $H \Rightarrow e^- + e^+$ və $H \Rightarrow \mu^- + \mu^+$ çevrilmələrinin ehtimalları olduqca kiçikdir.

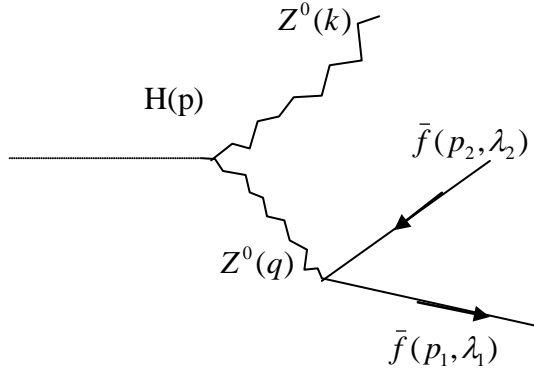
2. $H \Rightarrow Z^0 + Z^{0*} \Rightarrow Z^0 + f + \bar{f}$ çevrilməsi.

Hiqqz bozonun kütləsi aralıq bozonların kütlələri cəmindən kiçik olduğuna görə ($M_H < 2M_Z$, $M_H < 2M_W$) $H \Rightarrow Z^0 + Z^0$ və $H \Rightarrow W^+ + W^-$ - çevrilmələri mümkün deyildir. Lakin Hiqqz bozon biri real, digəri virtual olmaqla iki bozona çevrilə bilər ($H \Rightarrow Z^0 + Z^{0*}$, $H \Rightarrow W + W^*$), sonra isə virtual bozon $Z^{0*} \Rightarrow f + \bar{f}$, $W^* \Rightarrow f + \bar{f}$ kanalı üzrə lepton və ya kvark cütlərinə çevriləcəkdir.

Əvvəlcə Hiqqs bozonun real və virtual Z^0 - bozonlara çevrilməsinə baxaq:

$$H \Rightarrow Z^0 + Z^{0*} \Rightarrow Z^0 + f + \bar{f}. \quad (7)$$

Bu prosesin Feynman diaqramı 2-ci şəkildə verilmişdir. Həmin diaqrama yuğun matris elementini yazaq:

Şəkl. 2. $H \Rightarrow Z^0 f \bar{f}$ prosesinin Feynman diaqramı

$$M(H \Rightarrow Z^0 f \bar{f}) = \frac{M_Z^2}{\eta} \cdot \frac{e}{\sin \theta_W \cdot \cos \theta_W} \cdot u_\mu(k) H(p) \cdot D_{\mu\nu}(q) \times \\ \times \bar{u}(p_1, \lambda_1) \gamma_\nu [g_L(1 + \gamma_5) + g_R(1 - \gamma_5)] v(p_2, \lambda_2), \quad (8)$$

burada $u_\mu(k) - Z^0$ - bozonun polyarizasiya vektoru,

$$D_{\mu\nu}(q) = \left(-g_{\mu\nu} + \frac{q_\mu q_\nu}{M_Z^2} \right) \cdot \frac{1}{q^2 - M_Z^2} \quad (9)$$

- aralıq Z^0 - bozonun propaqatoru, θ_W - Vaynberq bucağı,

$$q = p_1 + p_2, \quad g_L = I_f^{(3)} - Q_f \sin^2 \theta_W, \quad g_R = I_f^{(3)} - Q_f \sin^2 \theta_W \quad (10)$$

- fermionun Z^0 - bozonla sol və sağ rabitə sabitləridir.

Yüksək enerjilərdə fermionların zəif cərəyanı saxlanılır.

$$q_\nu \bar{u}(p_1, \lambda_1) \gamma_\nu [g_L(1 + \gamma_5) + g_R(1 - \gamma_5)] v(p_2, \lambda_2) = 0$$

və (8) matris elementi sadə şəkildə düşür:

$$M(H \Rightarrow Z^0 f \bar{f}) = \frac{M_Z^2}{\eta} \cdot \frac{e}{\sin \theta_W \cdot \cos \theta_W} \cdot \frac{u_\mu(k) H(p)}{q^2 - M_Z^2} \times \\ \times \bar{u}(p_1, \lambda_1) \gamma_\mu [g_L(1 + \gamma_5) + g_R(1 - \gamma_5)] v(p_2, \lambda_2). \quad (11)$$

Fermionların Z^0 - bozonla qarşılıqlı təsiri vektor və aksial-vektor təbiətlidir. Yüksək enerjilərdə belə qarşılıqlı təsirlərdə zərrəciklərin spirallıqları saxlanılır. Spirallığın saxlanılması tələb edir ki, Z^0 - bozon parçalananda yaranan fermionla antifermion əks spirallığa malik olsun: $f_L \bar{f}_R$ və ya $f_R \bar{f}_L$. Burada f_L - sol polyarizə olunmuş fermion ($\lambda_1 = -1$), $\bar{f}_R$ isə sağ polyarizə olunmuş antifermiondur ($\lambda_2 = +1$).

Əvvəlcə $H \Rightarrow Z^0 + f_L + \bar{f}_R$ çevrilməsinin amplitudunu kvadrata yüksəldək:

$$|M(H \Rightarrow Z^0 f_L \bar{f}_R)|^2 = \left(\frac{M_Z^2}{\eta} \right)^2 \cdot \frac{e^2}{x_W(1-x_W)} N_C \cdot \frac{g_L^2}{(q^2 - M_Z^2)^2} \cdot G_{\mu\nu} \cdot T_{\mu\nu} \quad (12)$$

burada $x_W = \sin^2 \theta_W$ - Vaynberq parametri,

$$G_{\mu\nu} = \sum_{pol} u_\mu(k) u_\nu^*(k) = -g_{\mu\nu} + \frac{k_\mu k_\nu}{M_Z^2} \quad (13)$$

- Z^0 - bozonun polyarizasiya hallarına görə cəmləmədən yaranan tenzor,

$$T_{\mu\nu} = Sp[u(p_1, \lambda_1 = -1) \bar{u}(p_1, \lambda_1 = -1) \gamma_\mu (1 + \gamma_5) v(p_2, \lambda_2 = 1) \bar{v}(p_2, \lambda_2 = 1) \gamma_\nu (1 + \gamma_5)] =$$

$$= 8[p_{1\mu} p_{2\nu} + p_{2\mu} p_{1\nu} - (p_1 \cdot p_2) g_{\mu\nu} - i \varepsilon_{\mu\nu\rho\sigma} p_{1\rho} p_{2\sigma}] \quad (14)$$

- fermion-antifermion cütünün tenzorudur. Son ifadəni alarkən yüksək enerjilərdə

$$u(p_1, \lambda_1 = -1) \bar{u}(p_1, \lambda_1 = -1) = \frac{1 + \gamma_5}{2} \hat{p}_1,$$

$$v(p_2, \lambda_2 = +1) \bar{v}(p_2, \lambda_2 = +1) = \frac{1 + \gamma_5}{2} \hat{p}_2$$

münasibətlərinin doğru olduğu nəzərə alınmışdır [1]. (13) və (14) tenzorlarının hasili bərabərdir:

$$G_{\mu\nu} T_{\mu\nu} = 8 \left[(p_1 \cdot p_2) + \frac{2}{M_Z^2} (p_1 \cdot k)(p_2 \cdot k) \right]. \quad (15)$$

İnvariant dəyişənlər daxil edək:

$$\begin{aligned} s_1 &= q^2 = (p_1 + p_2)^2 = 2(p_1 \cdot p_2), \\ s_2 &= (k + p_2)^2 = M_Z^2 + 2(k \cdot p_2), \\ s_3 &= (k + p_1)^2 = M_Z^2 + 2(k \cdot p_1). \end{aligned} \quad (16)$$

Bu üç dəyişən arasında bir əlaqə mövcuddur:

$$s_1 + s_2 + s_3 = M_H^2 + M_Z^2. \quad (17)$$

Deməli, bir-birindən asılı olmayan iki invariant dəyişən mövcuddur: s_1 və s_2 .

$G_{\mu\nu}$ və $T_{\mu\nu}$ tenzorlarının hasilini həmin invariant dəyişənlərlə ifadə edək:

$$G_{\mu\nu} T_{\mu\nu} = 4 \left[2s_1 + s_2 - M_H^2 + \frac{s_2}{M_Z^2} (M_H^2 - s_1 - s_2) \right]. \quad (18)$$

Son ifadəni alarkən

$$(p_1 \cdot p_2) = \frac{1}{2} s_1, \quad (p_2 \cdot k) = \frac{1}{2} (s_2 - M_Z^2),$$

$$(p_1 \cdot k) = \frac{1}{2} (s_3 - M_Z^2) = \frac{1}{2} (M_H^2 - s_1 - s_2)$$

münasibətlərindən istifadə edilmişdir.

Higgs bozonun $H \Rightarrow Z^0 + f_L + \bar{f}_R$ kanalı üzrə çevrilməsinin ehtimalı

$$\begin{aligned} \Gamma(H \Rightarrow Z^0 f_L \bar{f}_R) &= \frac{(2\pi)^4}{2M_H} \int |M(H \Rightarrow Z^0 f_L \bar{f}_R)|^2 \cdot \frac{d\vec{k}}{(2\pi)^3 \cdot 2E} \cdot \frac{d\vec{p}_1}{(2\pi)^3 \cdot 2E_1} \cdot \\ &\cdot \frac{d\vec{p}_2}{(2\pi)^3 \cdot 2E_2} \delta(p - k - p_1 - p_2) = \frac{N_c}{2M_H} \cdot \left(\frac{M_Z^2}{\eta} \right) \cdot \frac{e^2 \cdot g_L^2}{x_W(1-x_W)} \cdot \int d\phi \frac{G_{\mu\nu} T_{\mu\nu}}{(s_1 - M_Z^2)^2} \end{aligned} \quad (19)$$

ifadəsi ilə verilir, burada invariant faza həcmi üzrə inteqral aparılır:

$$\frac{1}{(2\pi)^5} \int \frac{d\vec{k}}{2E} \cdot \frac{d\vec{p}_1}{2E_1} \cdot \frac{d\vec{p}_2}{2E_2} \delta(p - k - p_1 - p_2) = \frac{1}{128\pi^3 M_H^2} \iint ds_1 ds_2. \quad (20)$$

İnteqralların sərhədləri

$$0 \leq s_1 \leq M_H^2 + M_Z^2 - s_2 - \frac{M_H^2 M_Z^2}{s_2}; \quad M_Z^2 \leq s_2 \leq M_H^2 \quad (21)$$

ifadələri ilə verilir.

İnteqrallama nəticəsində alırıq:

$$\int d\phi \frac{G_{\mu\nu} T_{\mu\nu}}{(s_1 - M_Z^2)^2} = \frac{1}{384\pi^3 x} R(x), \quad (22)$$

burada x ilə M_Z^2/M_H^2 nisbəti işarə edilmişdir və

$$R(x) = 47x^2 - 60x + 15 - \frac{2}{x} - 3(4x^2 - 6x + 1) \ln x + \frac{6(20x^2 - 8x + 1)}{\sqrt{4x-1}} \arccos\left(\frac{3x-1}{2x^{3/2}}\right) \quad (23)$$

beləliklə, Hiqq's bozonun $H \Rightarrow Z^0 + f_L + \bar{f}_R$ kanalı üzrə çevrilməsinin ehtimalı bərabərdir:

$$\Gamma(H \Rightarrow Z^0 f_L \bar{f}_R) = \frac{e^2 N_C}{768 \pi^2} \cdot \frac{M_Z^2}{\eta} \cdot M_H \cdot \frac{g_L^2}{x_W (1 - x_W)} \cdot R(x). \quad (24)$$

Analoji şəkildə Hiqq's bozonun $H \Rightarrow Z^0 + f_R + \bar{f}_L$ kanalı üzrə çevrilməsinin də ehtimalını hesablaya bilərik:

$$\Gamma(H \Rightarrow Z^0 f_R \bar{f}_L) = \frac{e^2 N_C}{768 \pi^2} \cdot \frac{M_Z^2}{\eta^2} \cdot M_H \cdot \frac{g_R^2}{x_W (1 - x_W)} \cdot R(x) \quad (25)$$

Həmin çevrilmə ehtimallarının nisbəti fermionun Z^0 - bozonla sol və sağ rabitə sabitlərinin kvadratları nisbətində bərabərdir:

$$\frac{\Gamma(H \Rightarrow Z^0 f_L \bar{f}_R)}{\Gamma(H \Rightarrow Z^0 f_R \bar{f}_L)} = \frac{g_L^2}{g_R^2}.$$

Yüklü leptonlar üçün bu nisbət 1.32 – yə ($x_W = 0.232$ olduqda), u və c - kvarklar üçün 4.8-ə, d -, s - və b - kvarklar üçün isə 30-a bərabərdir. Deməli, Hiqq's bozonun çevrilməsi zamanı sol polyarizə olunmuş fermionla sağ polyarizə olunmuş antifermionun yaranması ehtimalı daha böyükdür.

Hiqq's bozonun $H \Rightarrow Z^0 + f + \bar{f}$ kanalı üzrə çevrilməsinin ümumi ehtimalı

$$\Gamma(H \Rightarrow Z^0 f \bar{f}) = \frac{e^2 N_C}{768 \pi^2} \cdot \frac{M_Z^2}{\eta^2} \cdot M_H \cdot \frac{g_L^2 + g_R^2}{x_W (1 - x_W)} R(x) \quad (26)$$

ifadəsi ilə verilir, burada $f = \nu_e, \nu_\mu, \nu_\tau, e, \mu, \tau, u, d, s, c, b$ ola bilər, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, $t\bar{t}$ - kvark cütü yaranma bilməz ($M_H < 2m_t$ olduğuna görə).

Ümumi ehtimalı hesablamaq üçün $\sum_f (g_L^2 + g_R^2)$ ifadəsini fermionlar üzrə cəmləmək lazımdır. Fermionların sol və sağ rabitə sabitləri cədvəldə verilmişdir:

Rabitə sabiti	ν_e, ν_μ, ν_τ	e, μ, τ	u, c	d, s, b
g_L	$\frac{1}{2}$	$-\frac{1}{2} + x_W$	$\frac{1}{2} - \frac{2}{3}x_W$	$-\frac{1}{2} + \frac{1}{3}x_W$
g_R	0	x_W	$-\frac{2}{3}x_W$	$\frac{1}{3}x_W$

Zərrəciklərin rabitə sabitləri üzrə cəmləmə aparaq:

$$\begin{aligned}
\sum_f (g_L^2 + g_R^2) &= 3[g_L^2(v_e) + g_R^2(v_e)] + 3[g_L^2(e) + g_R^2(e)] + \\
&+ N_C \cdot 2[g_L^2(u) + g_R^2(u)] + N_C \cdot 3[g_L^2(d) + g_R^2(d)] = \\
&= 3 \cdot \frac{1}{4} + 3 \cdot \left[\left(-\frac{1}{2} + x_W \right)^2 + x_W^2 \right] + 3 \cdot 2 \left[\left(\frac{1}{2} - \frac{2}{3} x_W \right)^2 + \frac{4}{9} x_W^2 \right] + \\
&+ 3 \cdot 3 \left[\left(-\frac{1}{2} + \frac{2}{3} x_W \right)^2 + \frac{1}{9} x_W^2 \right] = 3 \left(\frac{7}{4} - \frac{10}{3} x_W + \frac{40}{9} x_W^2 \right). \quad (27)
\end{aligned}$$

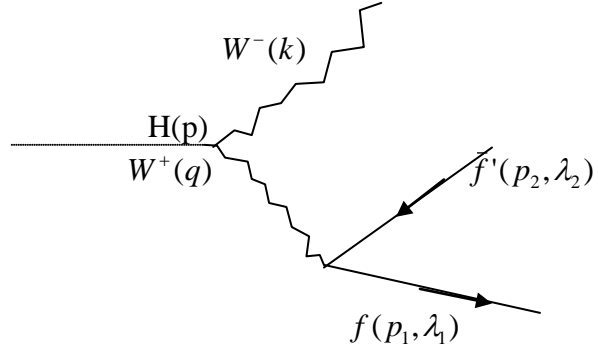
Son nəticədə $H \Rightarrow Z^0 + f + \bar{f}$ çevrilməsinin ehtimalı üçün aşağıdakı ifadəni alırıq:

$$\Gamma(H \Rightarrow Z^0 f \bar{f}) = \frac{1}{64\pi^2} \cdot \left(\frac{M_Z}{\eta} \right)^4 \cdot M_H \cdot \left(\frac{7}{4} - \frac{10}{3} x_W + \frac{40}{9} x_W^2 \right) \cdot R(x). \quad (28)$$

Göründüyü kimi, Hiqq्स bozonun kütləsinin artması ilə $H \Rightarrow Z^0 + f + \bar{f}$ çevrilməsinin ehtimalı artır, $M_H = 125 \text{ GeV}$ olduqda çevrilmənin tam eni $0,01 \text{ MeV}$ tərtibindədir.

3. $H \Rightarrow W + f + \bar{f}'$ çevrilməsi.

İndi Hiqq्स bozonun $H \Rightarrow W^- + f + \bar{f}'$ kanalı üzrə çevrilməsinə baxaq, burada $f = v_e, v_\mu, v_\tau, u, c$ və $f' = e, \mu, \tau, d, s$ ola bilər. Çevrilmənin Feynman diaqramı

Şək. 3. $H \Rightarrow W^- \bar{f} f'$ çevrilməsinin Feynman diaqramı

3-cü şəkildə verilmişdir. Həmin diaqrama uyğun matris elementini yazmaq (fermionların kütlələri nəzərə alınmadığından zəif cərəyan saxlanılır):

$$M(H \Rightarrow W^- \bar{f}f') = \frac{2M^2}{\eta} \cdot u_\mu(k) \frac{1}{q^2 - M_W^2} \cdot \frac{g}{2\sqrt{2}} u_{ff'} H(p) \times$$

$$\times \bar{u}(p_1, \lambda_1) \gamma_\mu (1 + \gamma_5) v(p_2, \lambda_2), \quad (28)$$

burada $g = \frac{e}{\sin \theta_W}$, lepton cütü yarananda $u_{ev_i} = 1$, kvark cütü yarananda isə

$u_{ud} = u_{cs} = \cos \theta_c$, $u_{us} = -u_{cd} = \sin \theta_c$ - dir (θ_c - Kabibbo bucağıdır).

Matris elementinin kvadratı bərabərdir:

$$\sum_{pol} |M(H \Rightarrow W^- \bar{f}f')|^2 = \frac{g^2}{2} \left(\frac{M_W^2}{\eta} \right)^2 |u_{ff'}|^2 \cdot \frac{G_{\mu\nu} T_{\mu\nu}}{(q^2 - M_W^2)^2}, \quad (29)$$

$G_{\mu\nu}$ və $T_{\mu\nu}$ uyğun olaraq W^- - bozon və fermion tenzorlarıdır. Onların hasili Lorens invariant kəmiyyət olub, (18) ifadəsinə oxşar ifadə ilə təyin olunur:

$$G_{\mu\nu} T_{\mu\nu} = 4 \left[2s_1 + s_2 - M_H^2 + \frac{s_2}{M_W^2} (M_H^2 - s_1 - s_2) \right]. \quad (30)$$

Higgs bozonun mümkün olan ikinci növ çevrilmə kanalı da mövcuddur:

$$H \Rightarrow W^+ + W^{*-}, \quad W^{*-} = f' + \bar{f}.$$

Bu çevrilmənin də amplitudunun kvadratı (29) ifadəsinin üzərinə düşür, ona görə $H \Rightarrow W + f + \bar{f}'$ çevrilməsinin eni

$$\Gamma(H \Rightarrow Wf\bar{f}') = N_c \frac{g^2}{M_H} \left(\frac{M_W^2}{\eta} \right) |u_{ff'}|^2 \int d\phi \frac{G_{\mu\nu} T_{\mu\nu}}{(s_1 - M_W^2)^2} \quad (31)$$

ifadəsi ilə təyin ediləcəkdir. Beləliklə, faza həcminə görə inteqrallanma aparıldıqda $H \Rightarrow W + f + \bar{f}'$ çevrilməsinin ehtimalı üçün alırıq:

$$\Gamma(H \Rightarrow Wf\bar{f}') = \frac{g^2}{M_H} \left(\frac{M_W^2}{\eta} \right) \left(3 + \sum_{q,q'} |u_{qq'}|^2 \right) \int d\phi \frac{G_{\mu\nu} T_{\mu\nu}}{(s_1 - M_W^2)^2} = \frac{3M_W^4}{64\pi^3 \eta^4} \cdot M_H R(x). \quad (32)$$

Bu halda $x = H_W^2 / M_H^2$ olub, $R(x)$ funksiyası (23) düsturu ilə təyin edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev S.Q. Lepton-lepton və lepton-hadron qarşılıqlı təsirlərində zəif cərəyan effektləri (I hissə), Bakı: “AM 965 MMC” nəşriyyatı, 2012, 482 s.
2. Abdullayev S.Q. Lepton-lepton və lepton-hadron qarşılıqlı təsirlərində zəif cərəyan effektləri (II hissə), Bakı: “AM 965 MMC” nəşriyyatı, 2013, 204 s.
3. Chatrhyan S. et al. (CMS Collab.). Observation of a New Boson at a Mass of 125 GeV with the CMS Experiment at the LHC. Archive: 1207.7235.
4. Aad G. et al. (ATLAS Collab.). Observation of a New Particle in the Search for the Standart Model Higgs Boson With the ATLAS Detector at the LHC. Phys. Lett., 2012, B 716, p. 1-29.
5. Рубаков В.А. К открытию на Большом адронном коллайдере новой частицы со свойствами бозона Хиггса. Успехи физических наук, 2012, т. 182, N. 10, с. 1017-1025.
6. Aaltonen T. et al. (CDF Collab.). Combined Search for the Standart Model Higgs boson Decaying to a $b\bar{b}$ Pair using the Full CDF Data Set. Archive:1207. 1707.

КАНАЛЫ РАСПАДА ХИГГС БОЗОНА

С.К.АБДУЛЛАЕВ, Ф.А.САДЫХ НИКЕШ

РЕЗЮМЕ

В рамках Стандартной Модели рассмотрены каналы распада Хиггс бозона $H \Rightarrow f\bar{f}$, $H \Rightarrow ZZ^* \Rightarrow Zf\bar{f}$, $H \Rightarrow WW^* \Rightarrow Wf\bar{f}$. Получены аналитические выражения для вероятностей этих распадов, изучена зависимость вероятностей от массы Хиггс бозона.

Ключевые слова: стандартная модель, Хиггс бозон, параметр Вайнберга, левая и правая константы взаимодействия, спиральность.

HIGGS BOSON DECAY CHANNELS

S.G.ABDULLAYEV, F.A.SADDIGH NIKJEH

SUMMARY

The Higgs boson decay channels $H \Rightarrow f\bar{f}$, $H \Rightarrow ZZ^* \Rightarrow Zf\bar{f}$, $H \Rightarrow WW^* \Rightarrow Wf\bar{f}$ are studied in the framework of Standard Model. The expressions for Higgs boson decay widths are obtained. We observe that the total decay width increases with the Higgs mass.

Key words: Standard model, Higgs boson, Weinberg's parameter, left and right interaction-constants, spirality.

Redaksiyaya daxil oldu: 07.03.2014-cü il.

Çapa imzalandı: 04.04.2014-cü il.